

Оказіоналізми як джерело збагачення сучасної української літературної мови (на матеріалі романів Є. Пашковського)

Неологізми є важливим джерелом поповнення лексичної бази сучасної української мови. Авторські неологізми, або оказіоналізми, теж за певних умов виконують цю функцію, бо дозволяють наповнювати мовну картину світу новими поняттями, концептами, образами, відтінками значень, збагачують синонімічні ряди. Вивчення авторських неологізмів важливе тому, що дозволяє розмежувати узусні неологізми, які поповняють словники сучасної української мови, та ситуативні неологізми, або оказіоналізми, які не потрапляють до широкого вжитку. Але вони засвідчують самотніть мови письменника, його майстерне володіння словом та вміння це слово вдало трансформувати.

Згідно з нещодавно опублікованим в електронному журналі «Scientific Reports» дослідженням, під назвою «Statistical Laws Governing Fluctuations in Word Use from Word Birth to Word Death» («Статистичні закони, що контролюють коливання у використанні слів від їх народження до смерті») у мовах світу простежується тенденція до зменшення кількості слів [8: 1].

Дослідники проаналізували корпус текстів, що став доступним завдяки оцифруванню величезного масиву книжок компанією Google Inc. Нині обсяг книгофонду компанії становить приблизно 4% від усієї кількості виданих людством книжок. Об'єктом лінгвістичного аналізу стали близько 10 мільйонів слів з корпусів англійської, іспанської мов та іврити за період від 1800 до 2008 р.

Здійснивши статистичні обрахунки, вчені дійшли висновку, що впродовж останніх 10-20 років лексичний склад мов біднішає через утрату балансу між виникненням нових слів і зникненням старих. Навіть постійна поява нових мовних явищ не в змозі забезпечити приросту лексики. На думку науковців, причини слід шукати в автоматизації мовлення та тих умовах, що їх створюють для комунікації в інформаційному просторі. Так, наприклад, системи перевірки правопису обмежують словотворення. Електронне листування надто спрощує мовлення, відчутно редукуючи лексичні засоби. Встановлено, що в першу чергу «відходять» слова-винятки і так звані «абсурдні» слова. Однак

УДК 8.161.2'373.374

нові слова, появу яких лінгвісти зафіксували в цифрову епоху, мають властивість поширюватися швидше, ніж це відбувалося раніше.

Науковці також спробували поглянути на появу і відмирання слів крізь призму теорії еволюції. «Так само, як у природі можуть з'явитися нові види, у мові може з'явитися нове слово» [8: 2]. Закон еволюційного відбору може спричинити тиск на стійкий розвиток нових слів, оскільки ресурси для використання слів обмежені (теми, книжки тощо). Так само, старе слово може зійти нанівець, якщо культурні та технологічні фактори обмежують його використання.

У ході дослідження встановлено приблизний вік слова, тобто проміжок між народженням і смертю, період, коли слово «живе» у мові. За статистикою він становить у середньому 30-50 років. Це стандартний час фіксації слова словниками і лексиконами певної генерації.

Загальна тенденція до глобалізації, уніфікації та стандартизації задля якомога швидшого передавання інформації охопила й українську мову. Тож можна припустити, що з розвитком нових технологій наша мова теж втрачає більше слів, аніж засвоює нових.

«Через комп'ютеризоване редагування, автоматичні технології перевірки правопису з'являється все менше слів із варіаціями у написанні та неологізмів» [8: 3]. Проте ця тенденція ще не охопила художнього слова, яке насамперед має бути виразним.

Художня література завжди уникала будь-яких спрощень. Адже література починається там, де постає питання не що, а як написано. Себто стиль викладу відіграє ключову роль у формуванні художнього твору, головна функція якого – викликати в читача естетичну насолоду, а не лише проінформувати.

У зв'язку з цим на думку спадає Бартівський поділ літератури на текст-задоволення і текст-насолоду. Ролан Барт у статті «Задоволення від тексту» розмежовує всі художні твори на два типи. Перший тип – текст-задоволення – це твір оповідного характеру, в якому «читач слідкує за розвитком сюжету, інтригою, пробігає по тексту очима, перестрибує з місця на місце і не звертає уваги на функціонування самої мови» [1: 470]. Тобто, читачеві врешті решт важливо дістати з тексту інформацію. Це, наприклад, романи Жуль Верна. Інший тип творів – текст-насолода – «читання якого спонукає смакувати кожне слово, ніби прилинути, припасти до тексту» [1: 470]. Воно потребує від читача старанності, захопленості. Такі тексти приваблюють нас не своїм обсягом і сюжетом, а мовою, якою вони писані. «Насолода від тексту виникає саме в мовному просторі, у самому акті висловлювання, а не в послідов-

ності висловлювань-результатів» [1: 470]. Р. Барт наголошує, що для того, щоб читати сучасних авторів, потрібно не ковтати, не «споживати» книжки, а «тендітно куштувати, ніжно смакувати текст, необхідно знову віднайти привілей читачів попередніх епох – стати аристократичним читачем» [1: 471].

Модерн, а за ним і постмодерн, активно використовують стилістичні прийоми, мовні ігри та найрізноманітніші лінгвістичні прийоми для загравання з читачем. Однією з таких мовних ігор у добу постмодерну стало словотворення. Б. М. Гаспаров, вивчаючи прояви нерегулярності в мові, визнає позитивність цих тенденцій: «Модерністська самосвідомість передбачає постійну боротьбу проти рутини, звички, автоматизму буденного мислення та існування. Звичайно, наявний матеріал – хай це мовні «одиниці» або літературні «прийоми» – використовується багаторазово, але використовується як будівельний матеріал, з якого щоразу потрібно вибудувати щось заново: тільки так можна протистояти змертвлювальній «автоматизації», яка постійно загрожує перетворити думку в безглузду рутину» [5: 65]. Мова кліше і штампів не виразна, тому не справляє враження на читача і, «або зовсім ігнорується, або відтісняється на периферію картини мови» [5: 67].

Одним з ключових концептів постмодерну є хаос, на протигагу упорядкованому космосу. Хаос як засіб, як метод, як самоціль. Утеча від системності і пошуки нових мовних засобів для вираження образів (у нашому випадку – творення нових слів) можна пояснити тяжінням до хаотичного. «Порядок – це системність, уніфікованість, симетрія; хаос – протилежність цим якостям» [4: 287]. Проте не слід трактувати хаос як деструкцію, наслідком якої є лише руйнування системності. «У мові постійно борються ці дві тенденції, хаос переходить у порядок, але в середині порядку знову народжується безлад, який все ж, хай в обмеженому матеріалі, але створює свою систему, свій порядок, проте на іншому рівні, в іншій сфері» [4: 287]. Тому постмодерні шукання нових засобів образності за допомогою продукування нових слів це швидше вибудовування «порядку з хаосу», за термінологією І. Пригожина [6: 9].

Письменник, з одного боку, дотримується норм, усталених у мові, а з іншого – сприяє формуванню цих норм, виходячи за межі системності у пошуках нових засобів вираження думки. Адже мовлення, увиразнене клішованими мовними одиницями і зворотами – це ознака високого рівня володіння мовою. «Значну роль у розвитку мови відіграють письменники та інші «майстри мовлення». З одного боку, видатні письменники сприяють формуванню норми, створенню «порядку» в мові. Та, разом з тим, вони руйнують норму, нав'язуючи мові нові слова, нові значення слів, нову просодіку, допускаючи

різні експерименти, порушуючи порядок, що усталився в мові» [4: 293]. Таким чином, нові, хаотичні тенденції в мові з часом, за сприятливих обставин, і самі здатні стати нормою, утвердивши новий порядок у системі мови.

На необхідності і важливості вивчення індивідуально-авторського мовотворення наголошує Г. М. Вокальчук: «Комплексне дослідження різнорівневих одиниць української індивідуально-авторської номінації у текстах різних жанрів і стилів також частково уможливить виявлення певних тенденцій у такому багатомірному явищі, як індивідуальна словотворчість носіїв мови, сприятиме теоретичному осмисленню специфіки номінативної діяльності креативної мовної особистості» [3: 117]. Досліджуючи індивідуально-авторське мовотворення, ми фіксуємо креативну діяльність мовної особистості, тим самим підтверджуючи розвиток мови, її динаміку і зміни як наслідок цієї діяльності, «у результаті якої з'являється, зокрема, авторський лексичний новотвір як психолінгвістичний феномен, здатний віддзеркалювати індивідуальне сприйняття індивідумом позамовної дійсності та відбивати загальнонаціональні, найактуальніші в певний період існування суспільства фрагменти доквілля» [3: 117].

Самобутність авторського викладу є необхідною умовою якості художнього твору. Не лише поетичного, а й прозового. Сучасні дослідження Г. М. Вокальчук тримають у фокусі здебільшого поетичне індивідуально-авторське мовотворення. Як слушно зазначає дослідниця: «поетичне мовлення є невичерпним джерелом появи різноманітних мовних інновацій». Проте прозовий дискурс, особливо постмодерна проза, не нехтує можливістю до увиразнення за допомогою тих самих інноваційних лексичних засобів. «Дбайливо створена майстром художнього слова авторська номінація здатна вмістити в собі згусток мисленнєвої енергії творця, якнайточніше відбити не лише його власне світобачення, а й образно відтворити (в ідеалі) національне світовідчуття, заповнити мовноестетичну лексичну нішу...» [2: 4]. Прозаїк, не гірше ніж поет, творить національну мовну картину світу і, в окремих випадках, не менш активно вдається до мовотворення, щоб передати образи, які не вкладаються у рамки загальноновживаних, унормованих і кодифікованих лексичних одиниць.

У сучасному українському літературному процесі з-поміж інших виділяється оригінальна, своєрідна і подекуди химерна мова творів Євгена Пашковського. Самобутності творам письменника в першу чергу надають його новотвори.

Якщо послуговуватися термінологічним апаратом Б. М. Гаспарова, Є. Пашковський звичайні мовні одиниці використовує як будівельний матеріал для витворення нових слів, що надають виразності його художньому викладу. Оказіоналізми автора, маючи прозору семантику, не обтяжують ро-

зуміння тексту, а навпаки – увиразнюють його, змушують реципієнта «чіплятися» за ці слова, уявляти незвичні, не стерті образи і тим самим дають читачеві насолоду від тексту, який «спонукає смакувати кожне слово, «впиватися» у текст, що вимагає захоплення собою» [1: 488]: заосеніло – прийшла осінь. «...вона вичікувала пору, коли геть заосеніє і потрібно тепліше — в чобітки і куртку з відкидним капюшоном — зодягатись на люди...» [Пашк: 8]; хуртовинно – зненацька. «(Лена) *не йме віри, що під завивання до хати хуртовинно вповзає біда...*» [Пашк: 14]; хатнище – помешкання. «Як упевнено, твердо почувався з новим самопалом за поясом під полою куфайки, рукоять товкла живіт, коли, забігаючи один поперед одного, поспішали до циганового хатнища...» [Пашк: 18]). Саме так літературознавець Р. Барт окреслює текст, який приносить читачеві не просто задоволення, а насолоду від читання. Це, власне, продовження традиції орнаментального «плетіння слівес», до якого автор вдається, щоб якнайвишуканіше оздобити свої твори.

Окрім естетичної функції, творення нових слів корисне для самої мовної системи, адже неологізм зреалізовує потенційні можливості мови, які не були використані до цього часу. Наприклад, однією із моделей створення нового слова є редукування наявних у мові словосполучень до слів. Зокрема, деякі неологізми Є. Пашковського дуже влучно окреслюють однією лексемою те, що цілком можна було б описати і наявними лексичними одиницями, але декількома. Наприклад, обгвіздкований – оббитий гвіздками. «Гітара з червоним бантом на розкладачці і порожні портретні рами на вишурованій скраю дивана стіні, крісла в обгвіздкованому рудому дерматині...» [Пашк: 19]; доміношник – гравець у доміно. «...доміношники мусили задирати ноги на лаву...» [Пашк: 30]; задротовувати – обмотувати дротом. «Туго-натуго примотували цівку алюмінієвим дротом до виструганого із липового сухого коліна ложа, туго-натуго задротовували міцностволого пістоля...» [Пашк: 18]; героїтись – вдавати героя. «...а вони кихкотіли, героїлись, *проте мусили завернути в поля, залишити за будячинням* покладисту ношу, аби згодом військові гримнули нею в яру» [Пашк: 12]. Тут простежуємо тенденцію до економії мовних ресурсів. Відбувається зміна частиномовної належності слова з використанням необхідних морфологічних засобів. Такі слова не є експресивно забарвленими, не потребують контексту для їхнього розуміння і цілком можуть стати частиною загальноновживаного мовного фонду, за умови реалізації в мовленні, на чому наголошував ще Ф. де Соссюр. «В історії будь-якої інновації ми виявляємо завжди два окремі фрагменти: 1) момент її виникнення в окремих людей; 2) момент її перетворення на факт мови, коли вона ззовні залишаючись незмінною, стає надбанням колективу» [7: 125].

Отже, дослідження індивідуально-авторського мовотворення належить до актуальних проблем сучасних лінгвістичних студій, бо дає можливість проаналізувати засоби і функції творення нових слів. Звичайно, авторське словотворення стоїть на периферії словникового складу мови і навряд чи ввійде до широкого мовленнєвого вжитку. Проте, лексичні інновації свідчать про позитивну динаміку розвитку мови, і постійне оновлення її словникового складу, що вкрай важливо, з огляду на сучасні тенденції до спрощення в доборі лексичних одиниць як у повсякденному мовленні, так і на письмі.

Література

1. Барт Р. Удовольствие от текста // Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії кінця ХХ ст. (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – 524 с.
3. Вокальчук Г. М. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай: [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – 492 с.
4. Гак В. Г. От хаоса к порядку и от порядка к хаосу. Логический анализ языка. Космос и хаос. Концептуальные поля порядка и беспорядка / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2003. – 643 с.
5. Гаспаров Б. М. О роли «нерегулярности» в существовании языка // Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. – М., 1996. – 352 с.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. М., 1986. – 432 с.
7. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
8. Alexander M. Petersen, Joel Tenenbaum, Shlomo Havlin & H. Eugene Stanley. Statistical Laws Governing Fluctuations in Word Use from Word Birth to Word Death // Scientific reports. – 2012. – № 2 – 54 p. – Режим доступу до журн.: <http://www.nature.com/srep/2012/120315/srep00313/full/srep00313.html>

Джерела

Пашк Пашковський Є. В. Свято // Дніпро, 1989. - № 9,10. – С. 4–87.

Olena Diundyk

Occasionals like a source for widening modern Ukrainian language (by the novels of Evgen Pashkovsky)

The article focuses on recent researches which affirm that there is a tendency to decrease the number of words in different languages, namely in English, Spanish and He-

brew and assume the same tendency in Ukrainian language. According to this problem, very important issue is appearance of new words – neologisms. Its purpose and functions in postmodern literature on the whole and in the novels by Evgen Pashkovsky has been analyzed in the article.

Ніна Лозова

Моделі творення нових слів (на матеріалі словників «Нові і актуалізовані слова та значення»)

У статті робимо спробу дослідити новоутворення, що увійшли до складу словників «Нові і актуалізовані слова та значення» за 2010 [4] та 2011 [5] роки (останній – у рукописі).

Йдеться про лексеми, що є похідними до вже зафіксованих у словниках.

У створенні словникових матеріалів ми послуговувалися джерелами з пошукових систем Яндекс та Google та окремих сайтів, поряд з указівкою на які проставлено дату пошуку, а також творами письменників Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» та Л. Дереша «Культ».

Розглядувані новотвори можна умовно поділити на такі лексеми, що є синонімічними до вже наявних, і такі, де за допомогою певної словотвірної моделі виникає слово з іншою семантикою.

До першого типу можна зарахувати слова *бейдж* («Виготовлені бейджі... можна отримати 16 березня 2011 р. з 12:00 до 16:00» – UFW, 17.04.11); *велемовство* («У трепеті замріяної тиші Чи в злеті велемовства гомінкого Здіймусь сльозою в небо, де у вишніх Оселі Бога» – УХП, 15.05.11); *домогосподиня* («Великий вибір .. – втілення мрій кожної домогосподині» – І-М меблів, 26.02.11) і подібні, що є синонімами до вже відомих (*бейджик*, *велемовність*, *домогосподарка*). Ці новотвори є, за Л. П. Дідківською і Л. О. Родніною, різносудфіксними дериватами [2: 88], функціонують паралельно з уже наявними і не додають відтінків ні семантично, ні стилістично.

Другий тип лексем значно поширеніший і складений з групи слів, які набули нового семантичного компонента, залишаючись у межах тієї самої УДК 811.161.2:06.373